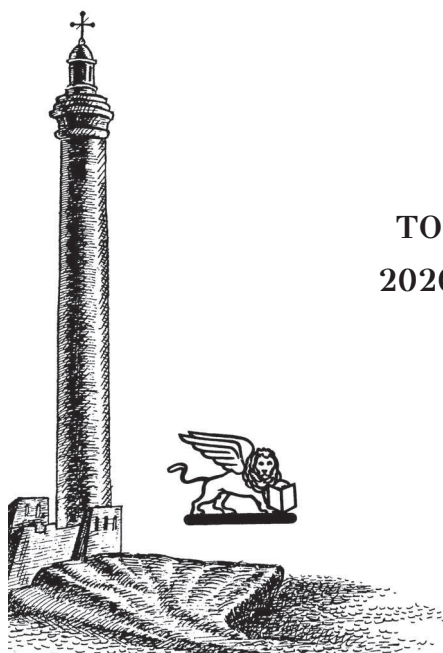

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΣ ΦΑΡΟΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ
ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΑΦΡΙΚΗΣ

ΒΡΑΒΕΙΟΝ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΟΜΟΣ 4'
2020-2021

ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ 2020-2021

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΣ ΦΑΡΟΣ

Εκδίδεται προνοία της Α.Θ.Μ. του Πάπα και Πατριάρχου
Αλεξανδρείας και πάσης Αφρικής κ.κ. Θεοδώρου Β΄

ΕΠΙΚΕΦΑΛΗΣ ΤΗΣ
ΕΠΟΠΤΕΥΟΥΣΑΣ ΣΥΝΟΔΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ

† ο Κένυας κ. Μακάριος

EKKLESIASTIKOS PHAROS

A Quarterly Theological Review of the Patriarchate of Alexandria,
published under the auspices of His Beatitude Patriarch Theodoros II

This Review has been awarded
a prize by the Academy of Athens

HEAD EDITORIAL BOARD
OF PATRIARCHAL SYNODAL MEMBERS

† Metropolitan Macarios of Cenya

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΕΩΣ

Μ.Γ. Βαρβούνης - Π. Τζουμέρκας

Στις μελέτες του τόμου ακολουθήθηκε το σύστημα παραπομπών και το
ορθογραφικό σύστημα που επέλεξε κάθε συγγραφέας.

Literary Communications, Exchanges and Books for Review should
be addressed to the Editorial Committee: P.O.B. 214 - Komotini 69100,
GREECE.

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΚΔΟΣΕΩΣ

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΒΑΡΒΟΥΝΗΣ

Καθηγητής

*του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας
του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης*

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΤΖΟΥΜΕΡΚΑΣ

*Αναπληρωτής Καθηγητής της Ανωτάτης
Εκκλησιαστικής Ακαδημίας Θεσσαλονίκης*

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΛΙΑΝΤΑΣ

*Αναπληρωτής Καθηγητής της Ανωτάτης
Εκκλησιαστικής Ακαδημίας Θεσσαλονίκης*

Ο τόμος ζ (2020-2021) του *Εκκλησιαστικού Φάρου*
στοιχειοθετήθηκε και τυπώθηκε με τη φιλογενή
χορηγία του

ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΩΝ

ΤΟ ΙΣΛΑΜ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΘΕΟΦΑΝΗ ΤΟΝ ΟΜΟΛΟΓΗΤΗ (ΠΕΡ. 760-818)

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ
Διδάκτορος Θεολογίας ΕΚΠΑ

Η Ορθοδοξία συναντήθηκε με το Ισλάμ από τις πρώτες δεκαετίες της εμφανίσεώς του και διαλέχθηκε μαζί του με ποικίλες μορφές. Άλλωστε, είναι γνωστό ότι το Ισλάμ γεννήθηκε πολύ κοντά στον γεωγραφικό χώρο όπου άνθησε η Ορθοδοξία και αργότερα κατέκτησε εκτεταμένες περιοχές, στις οποίες είχε αναπτυχθεί ο ορθόδοξος Χριστιανισμός: Παλαιστίνη, Αίγυπτο, Συρία, Μικρά Ασία¹.

Η συνάντηση με το Ισλάμ δεν έλαβε μόνο τη μορφή πολεμικής συγκρούσεως και αντιπαραθέσεως αλλά εξελίχθηκε σε μια μακραίωνη συνύπαρξη και συμβίωση, συχνά δε αρθρώθηκε στο διανοητικό επίπεδο με συγκεκριμένη μορφή θεολογικού διαλόγου. Ζώντας πλησιέστερα στο λίκνο του ισλαμικού κόσμου, οι ορθόδοξοι είχαν τη δυνατότητα να γνωρίσουν το Ισλάμ πρωτογενώς, κάτι που συνέβη πολύ αργότερα στην περίπτωση των χριστιανών της Δύσεως, οι οποίοι γεωγραφικά και κοινωνικοπολιτικά ζούσαν μακρύτερα. Στο πλαίσιο αυτό εμφανίσθηκαν πλήθος από θεολογικές πραγματείες, που έχουν τον χαρακτήρα του διαλόγου και της θεολογικής αντιπαραθέσεως.

Οι Βυζαντινοί συγγραφείς του 7^{ου} και 8^{ου} αι. υπήρξαν πολύ σημαντικά πρόσωπα της περιόδου. Οι ίδιοι, με αφορμή την εμφάνιση του Ισλάμ (7^{ος} αι.), διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη συ-

---

1. W. Kaegi, *Byzantium and the Early Islamic Conquests*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992, σ. 18. Y. Nevo & J. Koren, *Crossroads to Islam: The Origins of the Arab Religion and the Arab State*, Amherst, NY: Prometheus Books, 2003, σ. 36. J. Lamoreaux, «Early Eastern Christian Responses to Islam», *Medieval Christian Perceptions of Islam*, επιμ. John V. Tolan New York: Routledge, 2000, 3-21, σ. 3.

γκεκριμένων κειμένων εντός και εκτός του Βυζαντίου. Διαγραμματικά μπορούμε να διακρίνουμε μια εξέλιξη στη θεωρητική στάση των ορθόδοξων προς το Ισλάμ. Ένας σημαντικός αριθμός ορθόδοξων συγγραφέων έσπευσε, με την εμφάνιση του Ισλάμ, να μελετήσει τις λεπτομέρειες της ισλαμικής διδασκαλίας και να λάβει θέση απέναντι στην καινούργια θρησκεία². Αρχικά όλοι πίστεψαν ότι επρόκειτο για μία καινούργια αίρεση, αλλά πολύ σύντομα αντιλήφθηκαν ότι επρόκειτο για ένα νέο θρησκευτικό μέγεθος στον χώρο της Ανατολής που όλο και περισσότερο γινόταν απειλητικό για τις ορθόδοξες κοινότητες. Επιπλέον, η ευκαιρία που δόθηκε σε πολλούς μορφωμένους χριστιανούς να υπηρετήσουν τον κρατικό μηχανισμό με την ανοχή των πρώτων χαλιφών, στάθηκε αφορμή να γνωρίσουν και να μεταφέρουν με τα γραπτά τους τις καινούργιες διδασκαλίες των μουσουλμάνων, εκτός της ισλαμικής επικράτειας³.

Έτσι, διαμορφώθηκε μία γραμματεία, την οποία διαπερνούν δύο βασικά στοιχεία: ένα απολογητικού χαρακτήρα και ένα πολεμικής στάσης και διάθεσης. Εκτός από τα απολογητικά και πολεμικά έργα των ορθόδοξων συγγραφέων, υπήρξαν και ορισμένοι συγγραφείς που κατά τον 7^ο, 8^ο και 9^ο αιώνα συνέγραψαν ιστορικά κείμενα (Χρονικά και Χρονογραφίες) και τα οποία αποτέλεσαν τον κορμό της βυζαντινής ιστοριογραφίας των δύσκολων αυτών μεσαιωνικών χρόνων. Πρόκειται για τα έργα του Θεοφάνη του Ομολογητού (περ. 760-818), του Νικηφόρο Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως (758-828), του Ιωάννη Επισκόπου Νικίου (7^{ος} αι.) και αργότερα του Γεώργιου του Μοναχού (9^{ος} αι.). Στα έργα αυτά, οι συγγραφείς αναφέρονταν εν συντομία στο Ισλάμ και στην ιστορική του διαδρομή.

Στο παρόν άρθρο θα προσπαθήσουμε να σκιαγραφήσουμε τη θρησκεία του Ισλάμ υπό το πρίσμα της χρονογραφίας του Θεοφάνη του Ομολογητού. Η όλη προσέγγιση περί Ισλάμ θα στηρίζεται υπό την οπτική του βυζαντινού λογίου.

---

2. Α. Καριώτογλου, «Ορθοδοξία και ισλαμικός κόσμος», στο: Μ. Μπέζου, Στ. Πορτελάνου, π. Γ. Μεταλληνού, *Η Ορθόδοξη Εκκλησία σε Ανατολή και Δύση*, τόμος Β', Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, 2001, 101-152, σ. 126.

3. Όπ. π.

1. Ο βίος του

Ο Θεοφάνης ο Ομολογητής καταγόταν από επιφανή οικογένεια του Βυζαντίου. Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη και νωρίς εκάρη μοναχός και αγωνίστηκε για την αποκατάσταση των ιερών εικόνων. Ως μοναχός αρνήθηκε να επικυρώσει την καταστροφή των εικόνων, αφού έζησε στην εποχή των εικονομαχικών ερίδων και είχε πρότυπα μεγάλες μορφές της Ανατολής. Για την αντίθεσή του αυτή, φυλακίστηκε στην Κωνσταντινούπολη και στη συνέχεια εξορίστηκε στο νησί της Σαμοθράκης, όπου και πέθανε περί το 818⁴.

2. Το έργο του

Όπως ήδη ελέχθη, ο Θεοφάνης συνέγραψε ένα ιστορικό κείμενο στην εποχή του, τη λεγομένη χρονογραφία. Η εν λόγω χρονογραφία που αποτελεί συνέχεια της χρονογραφίας του φίλου του Γεωργίου Συγκέλλου (περ. 760-846), αρχίζει από την εποχή της ανόδου στον θρόνο της Ρώμης του Διοκκλητιανού (248) και φθάνει έως το τέλος της βασιλείας του Μιχαήλ Α΄ του Ραγκαβέ (811-813). Αντλεί στοιχεία από ποικίλες πηγές και κάνει χρήση της αλεξανδρινής χρονολογίας, δηλαδή θεωρεί έτος του κόσμου το 6305 αντί του 6321 που είναι η αντίστοιχη χρονολογία της Κωνσταντινούπολης.

Ο Θεοφάνης δε διακρίνεται για μεγάλη καλλιέργεια και για ρεαλιστικό ιστορικό αισθητήριο ούτε και για ιστορική αντικειμενικότητα, παρ' όλα αυτά το έργο του, που στηρίζεται σε παλαιές πηγές, έχει μεγάλη αξία, ιδιαίτερα για τον 7^ο και 8^ο αιώνα. Η χρονογραφία του που χαρακτηρίζεται ιδιαίτερα για τη συστηματική της διάρθρωση, αποτελεί τη βασική πηγή για τη βυζαντινή χρονολογία των δύο τούτων σκοτεινών αιώνων⁵. Οι χρονολογικοί υπολογισμοί του Θεοφάνη, από εσφαλμένη κατάταξη του υλικού, υπολείπονται κατά ένα χρόνο από την αρίθμηση της Ινδικτιώνας, που ο ίδιος αναφέρει ή αφήνει να εννο-

---

4. Βλ. T. Confessor, *The Chronicle of Theophanes*, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania 1982.

5. Βλ. G. Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τομ. Α', εκδ. Στεφ. Δ. Βασιλόπουλος, Αθήνα 2002, σσ. 156-157.

ηθεί⁶. Η χρονογραφία αυτή, έγινε γνωστή και στη Δύση με τη λατινική μετάφραση του Αναστασίου Βιβλιοθηκαρίου που πραγματοποιήθηκε στη δεκαετία του 870⁷.

Ωστόσο, ο Rudi Paul Lindner επισημαίνει χαρακτηριστικά ότι το χρονικό του Θεοφάνη παρέχει χρήσιμες πληροφορίες σχετικά με τη βυζαντινή αντίληψη των περσικών και μουσουλμανικών υποθέσεων⁸. Αυτό που φαινόταν σημαντικό και αξίζει να σημειωθεί, ήταν η ακρίβεια των μεταδιδόμενων πληροφοριών⁹. Δεδομένου ότι το έργο σχεδιάστηκε με τη μορφή ενός παγκόσμιου χρονικού υπάρχει μεγάλο ενδιαφέρον για τη σύγκριση υποθέσεων με εκείνες συγκριτικών έργων που παρήχθησαν στο σύγχρονο μουσουλμανικό περιβάλλον¹⁰.

Στη χρονογραφία του αυτή ο Θεοφάνης αφιερώνει ένα μικρό μέρος στη θρησκεία του Ισλάμ. Καταπιάνεται ιστορικά με το πρόσωπο του Μωάμεθ και συνοπτικά με το περιεχόμενο του Κορανίου. Δεν πρόκειται για πολεμική πραγματεία, η οποία στρέφεται κατά της θρησκείας των Αράβων, ούτε για απολογητικό έργο, μέσα από το οποίο υπερασπίζεται τη χριστιανική πίστη. Ο Θεοφάνης ενδιαφέρεται κατά κύριο λόγο για τις συνθήκες μέσα στις οποίες αναπτύχθηκε το προφητικό αξίωμα του Μωάμεθ και γεννήθηκε η θρησκεία του Ισλάμ ώστε να εξηγήσει τις μεταξύ Αράβων και βυζαντινών συγκρούσεις. Εξάλλου, οι αναφορές σε εξωτερικούς εχθρούς του Βυζαντίου ήταν δεδομένες για αρκετούς συγγραφείς και χρονικογράφους του 7^{ου} και 8^{ου} αιώνα. Η οποιαδήποτε προσπάθεια συγγραφής ιστορικού κειμένου, έπρεπε ουσιαστικά να περιλαμβάνει ειδικές αναφορές σε οτιδήποτε ξένο και εχθρικό που επεδίωκε την κατάλυση της βυζαντινής Αυτοκρατορίας, αλλά και να αναφέρεται σε σημαντικά συμβάντα εντός και εκτός αυτής.

---

6. Όπ. π.

7. Όπ. π.

8. R. Lindner, «The Chronicle of Theophanes by Harry Turtledove», *International Society for Iranian Studies* 22. 2/3, (1989), σσ. 159-160.

9. Όπ. π.

10. Όπ. π.

3. Το πρόσωπο του Μωάμεθ

Ο βυζαντινός λόγιος ξεκινά την πραγματεία του με την είδηση του θανάτου του Μωάμεθ και τη διαδοχή του από τον Αβουβάχαρ όπως κατονομάζει τον Abū Bakr as-Şiddīq (573-634), τον σύντροφο και άμεσο διάδοχο του προφήτη του Ισλάμ¹¹. Σημειώνει ορισμένες σύντομες πληροφορίες για το πρόσωπο του Μωάμεθ, όπως τη γενεαλογία, τον βίο και την εμφάνιση του ως προς την προφητική του ιδιότητα¹².

Αναφορικά με τον Μωάμεθ, ο Θεοφάνης τον αποκαλεί (Μουαμέδ), προφανώς από το Muhammad, ενώ τον χαρακτηρίζει αρχηγό των Σαρακηνών και ψευδοπροφήτη¹³. Υπογραμμίζει, μάλιστα, ότι οι πλανημένοι ιουδαίοι δέχθηκαν το μήνυμα του, τον οποίο θεώρησαν ως τον αναμενόμενο Χριστό/Μεσσία, εγκαταλείποντας τη θρησκεία των πατέρων τους, αυτή του Μωυσή¹⁴.

Ο Θεοφάνης θεωρείται πιθανόν ο πρώτος βυζαντινός λόγιος που αναφέρεται στην επιληψία του Μωάμεθ. Κάνει κάποιες υποθέσεις σχετικά με αυτό το γεγονός. Επισημαίνει ότι οι δυσκολίες του στον γάμο με την Χαντίτζα οφείλονται στην επιληψία¹⁵. Αναφέρει ότι όταν μετά τον γάμο τους η γυναίκα του Χαντίτζα (Χαδίτζα ή Χαντίτζα) αντιλήφθηκε την ασθένεια της επιληψίας και λυπήθηκε πολύ¹⁶. Ο Μωάμεθ όμως για να την παρηγορήσει της είπε ότι τάχα βλέπει κάποια οπτασία του αγγέλου Γαβριήλ και μη μπορώντας να υποφέρει τη θέα του λιγοψυχά και πέφτει¹⁷. Γεμάτη αγωνία η Χαντίτζα, έτρεξε σε κάποιον γνωστό της μοναχό, εξόριστο για την κακοδοξία του και αυτός με τη σειρά του την παρηγόρησε επιβεβαιώνοντας της, ότι ο άγγελος αποστέλλεται κατά τον ίδιο τρόπο προς όλους τους προφήτες¹⁸.

Ο βυζαντινός λόγιος αποδίδει την προφητική συνείδηση του Μωάμεθ αλλά και τη δημιουργία του Ισλάμ, στις σχέσεις που είχε ο ίδιος με

11. Θεοφάνης Όμολογητής, *Χρονογραφία*, PG 108, 684B-689B, 684B.

12. PG 108, 684.

13. PG 108, 684.

14. PG 108, 684.

15. PG 108, 685.

16. PG 108, 685B.

17. PG 108, 685B.

18. PG 108, 685.

χριστιανούς και ιουδαίους, στα ταξίδια που έκανε στην Παλαιστίνη¹⁹. Μάλιστα θεωρεί ότι αρκετές αιρετικές διδασκαλίες τις διδάχθηκε από κάποιον αιρετικό μοναχό²⁰. Ο Θεοφάνης δεν κατονομάζει τον μοναχό αυτό. Στη βυζαντινή παράδοση, ο μοναχός αυτός καλείται Bahīrā²¹ τον εξάδελφο της Χαντίτζα, ο οποίος ήταν ένας χαρισματικός άνθρωπος με πνευματικά και προφητικά χαρίσματα. Η χριστιανική αντισλαμική γραμματεία θεωρεί τον μοναχό αιρετικό και ειδικότερα νεστοριανό ή αρειανό. Ο μοναχός, σύμφωνα με τους βυζαντινούς συγγραφείς, δίδαξε στον Μωάμεθ τις πλανεμένες διδασκαλίες, οι οποίες διατυπώθηκαν στο Κοράνιο. Η ισλαμική παράδοση αναφέρεται στο εν λόγω πρόσωπο με το όνομα Waraqaḥ, ο οποίος όταν συνάντησε τον Μωάμεθ διέκρινε τη μελλοντική προφητική του ιδιότητα.

4. Κοράνιο και μουσουλμάνοι

Ο Θεοφάνης αναφέρει ότι μετά τον θάνατο του Μωάμεθ, επί του Abū Bakr άρχισε η εξόρμηση των μουσουλμάνων στις περιοχές της Αραβίας²². Επίσης θεωρεί τους μουσουλμάνους απόγονους του Ισμαήλ, ενώ το Ισλάμ το χαρακτηρίζει «αίρεση»²³. Ιδιαίτερα οξύς είναι ο Θεοφάνης όσον αφορά στην κριτική που ασκεί στην ηθική διδασκαλία του Ισλάμ και ειδικότερα στην επιθετική και πολεμοχαρής τακτική των μουσουλμάνων, η οποία μάλιστα θεμελιώνεται στη διδασκαλία της θρησκείας τους.

Κατά τον Θεοφάνη, το Ισλάμ αποτελεί μια θρησκεία που επικράτησε με τη βία και δια του πολέμου²⁴. Όσοι μουσουλμάνοι σκοτώνουν στη μάχη για την επικράτηση της θρησκείας τους, κερδίζουν τον πα-

19. PG 108, 685.

20. PG 108, 685.

21. Για τον μοναχό Bahīrā και τη σχέση του με τον Μωάμεθ, βλ. S. Griffith, «Muhammad and the Monk Bahira: Reflections on a Syriac and Arabic Text from Early Abbasid Times», *Oriens Christianus*, 79 (1995), σσ. 146-174. Βλ. B. Roggema, «A Christian Reading of the Qur'ān: The Legend of Sergius-Bahīrā and Its Use in Qur'ān and Sīra», *Syrian Christians under Islam, the First Thousand Years*, επιμ. David Thomas, Leiden: Brill, 2001, σσ. 57-74.

22. PG 108, 684.

23. PG 108, 684-685.

24. PG 108, 685.

ράδεισο²⁵. Άλλωστε οι μουσουλμάνοι θεωρούν ότι οι πολεμικές τους επιτυχίες οφείλονται στο ότι είναι δίκαιοι και έχουν την εύνοια του Θεού. Επομένως, όταν μάχονται και σκοτώνουν τους «απίστους», όχι μόνο δεν αμαρτάνουν, αλλά εκλαμβάνουν τις αμαρτίες τους ως αρετές και τις επιτυχίες τους ως εκδηλώσεις της προς αυτούς εξαιρετικής εύνοιας του Θεού.

Εδώ ο Θεοφάνης αγγίζει ένα αρκετά σημαντικό ζήτημα για την ισλαμική διδασκαλία. Το ζήτημα του ιερού πολέμου (*jihād*)²⁶. Σύμφωνα με το Ισλάμ ο κόσμος χωρίζεται σε δύο μέρη, τον «οίκο του Ισλάμ» (*Dār al-Islām*), τις περιοχές δηλαδή όπου ευρίσκονται υπό την κυριαρχία του Ισλάμ και τον «οίκο των απίστων» (*Dār al-Kuffr*) ή τον «οίκο του πολέμου» (*Dār al-Harb*), δηλαδή τον υπόλοιπο κόσμο²⁷. Το Κοράνιο παροτρύνει τους οπαδούς του να μάχονται μέχρις ότου να επικρατήσει η ισλαμική θρησκεία {Κοράνιο 2:189}. Άλλωστε το Κοράνιο θεωρεί με σαφήνεια, ότι πολεμικές επιτυχίες των μουσουλμάνων κατά των απίστων, υποδηλώνουν την εύνοια του Θεού απέναντι στους οπαδούς του «...αν από σας υπάρχουν εκατό, που υπομονητικά επιμένουν, θα νικήσουν διακόσιους κι αν από σας είναι χίλιοι θα νικήσουν δύο χιλιάδες, με την θέληση του Allāh» {Κοράνιο 8:66}.

Αυτός ο συνηθισμένος ισλαμικός κομπασμός, ότι οι μεγάλες στρατιωτικές νίκες του Ισλάμ σε Ανατολή και Δύση είναι ένδειξη της εύνοιας του Θεού αποτελούσε κλασικό επιχείρημα των μουσουλμάνων απολογητών στον διάλογο με τους χριστιανούς. Με το επιχείρημα αυτό οι μουσουλμάνοι επιχειρούσαν να καταδείξουν, ότι η αλήθεια του Ισλάμ αποδεικνύεται από τις στρατιωτικές τις επιτυχίες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το επιχείρημα του τασιμάνη συνομιλητή του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά (1296/97-1359), κατά τη διάρκεια

25. PG 108, 688.

26. Για την έννοια του (*jihād*) υπό το πρίσμα της ισλαμικής ερμηνείας, βλ. H. Timani, «The Islamic Context of Global Jihadism: Why Ibn Taymiyya (d. 1328) Matters», *Root of All Evil? Religious Perspectives on Terrorism*, τ. 3, *Terrorism Studies*, επιμ. Lori B. Underwood, New York, NY: Peter Lang, 2013, σσ. 31-63. Για μια καλή μελέτη στην ελληνική γλώσσα, βλ. Κ. Πατραγάς, *Το νομικόν καθεστώς του «Ιερού» πολέμου κατά το Ισλάμ*, Αθήνα: Παπαζήση, 2015.

27. Y. Al-Qaraḏāwī, *Fiqh al-Jihād: Dirāsah muqāranah li-ahkāmih wa falsafatih fī daw' al-Qur'ān wa al-Sunnah*, al-Qāhirah: Maktabat Wahba, 2010, σσ. 865-918.

της αιχμαλωσίας του τελευταίου από τους Τούρκους. Ο τασιμάνης θέτει το ακόλουθο επιχείρημα στον άγιο Γρηγόριο: «Εξάλλου αυτός (ο Μωάμεθ) ξεκινώντας από την άκρη της ανατολής του ηλίου έφθασε, όπως βλέπεις, νικητής έως τη δύση του»²⁸. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η απάντηση που έδωσε στη συνέχεια αυτού του επιχειρήματος, ο άγιος Γρηγόριος, ο οποίος επισήμανε, ότι η γεωγραφική εξάπλωση του Ισλάμ δεν είναι απόδειξη της εύνοιας του Θεού²⁹. Αντίθετα, η θρησκεία του Μωάμεθ εξαπλώθηκε από την Ανατολή μέχρι τη Δύση με πολέμους και με τη μάχαιρα, με λεηλασίες, ανδραποδισμούς και ανθρωποκτονίες³⁰. Άλλα μήπως το ίδιο δε συνέβη και με τον Μέγα Αλέξανδρο, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει τίποτε για την υποτιθέμενη αλήθεια της θρησκείας, την οποία ο ίδιος πρέσβευε³¹. Οι πόλεμοι και οι λεηλασίες είναι σύμφωνα όχι με το θέλημα του Θεού αλλά με το θέλημα του διαβόλου³². Σ' αυτόν τον κόσμο εξάλλου υπερισχύουν οι αμαρτωλοί³³.

Τέλος, ο Θεοφάνης χλευάζει τις εσχατολογικές αντιλήψεις του Κορανίου και ειδικά την έννοια του παραδείσου. Υπογραμμίζει ότι ο παράδεισος των μουσουλμάνων περιέχει σαρκικές απολαύσεις, ποτό, φαγητό, γυναίκες, θεωρώντας αποτρόπαιο το γεγονός ότι το Ισλάμ φαντάζεται τον παράδεισο ως τόπο όπου θα κυριαρχούν τα σαρκικά πάθη³⁴. Πρόκειται για ένα κλασικό επιχείρημα των χριστιανών συγγραφέων στην πολεμική τους κατά του Ισλάμ και ειδικότερα κατά της ισλαμικής εσχατολογίας.

28. Γρηγόριος Παλαμάς, *Επιστολή προς την έαυτοῦ Ἐκκλησίαν*, Έργα, 7 (ΕΠΕ 120), εισαγωγή, κείμενο, μετάφραση, σχόλια. Παναγιώτη Χρήστου, Δ', Θεσσαλονίκη: Βυζάντιον, 1994, 160-196, σ. 186.

29. Γρηγόριος Παλαμάς, *Επιστολή προς την έαυτοῦ Ἐκκλησίαν*, Έργα, 7 (ΕΠΕ 120), όπ. παρ., σσ. 188-190 και 166.

30. Όπ. π.

31. Όπ. π.

32. Όπ. π.

33. Όπ. π.

34. PG 108, 688.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Αρκετές από τις θέσεις του Θεοφάνους απηχούν ορισμένες απόψεις του αγίου Ιωάννου του Δαμασκηνού (περ. 675/6-749), τις οποίες παρέλαβαν οι διάφοροι μεταγενέστεροι ιστορικοί και προπαντός ο Γεώργιος ο Μοναχός. Ο Θεοφάνης δεν αναφέρεται στο Ισλάμ σε βάθος, ενώ η κριτική του κατά της θρησκείας των Αράβων είναι εντελώς επιφανειακή και παρατηρείται μόνο σε ορισμένα σημεία. Το έργο του είναι κατά κύριο λόγο ενημερωτικό/ιστορικό και δεν παρουσιάζει ιδιαίτερα απολογητικά και πολεμικά στοιχεία κατά του Ισλάμ. Ο ίδιος ακολουθεί μια κοινή παράδοση πληροφοριών, την οποία χρησιμοποίησαν αρκετοί βυζαντινοί συγγραφείς στην προσέγγιση τους περί Ισλάμ. Σε κάθε περίπτωση, οι θέσεις του περί Ισλάμ απηχούν τις προσλαμβάνουσες των χριστιανών συγγραφέων για τη νέα θρησκεία της Ανατολής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΗΓΗ:

Θεοφάνης Ὁμολογητής, *Χρονογραφία*, PG 108, 684B-689B.

ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ:

Al-Qaradāwī, Y. *Fiqh al-Jihād: Dirāsah muqāranah li-ahkāmih wa falsafatih fi daw' al-Qur'ān wa al-Sunnah*, al-Qāhirah: Maktabat Wahba, 2010 (= Το Τζιχάντ υπό το ισλαμικό Δίκαιο: Συγκριτική μελέτη υπό το πρίσμα των διατάξεων και της φιλοσοφίας του, υπό το φως του Κορανίου και της Σούννας).

Confessor, T. *The Chronicle of Theophanes*, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania 1982.

Γρηγόριος Παλαμάς, *Ἐπιστολή πρὸς τὴν ἑαυτοῦ Ἐκκλησίαν*, Ἔργα, 7 (ΕΠΕ 120), εισαγωγή, κείμενο, μετάφραση, σχόλια. Παναγιώτη Χρήστου, Δ', Θεσσαλονίκη: Βυζάντιον, 1994, 160-196.

Griffith, S. «Muhammad and the Monk Bahira: Reflections on a Syriac and Arabic Text from Early Abbasid Times», *Oriens Christianus*, 79 (1995), σσ. 146-174.

- Kaegi, W. *Byzantium and the Early Islamic Conquests*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992, σ. 18. Y. Nevo & J. Koren, *Crossroads to Islam: The Origins of the Arab Religion and the Arab State*, Amherst, NY: Prometheus Books, 2003.
- Καριώτογλου, Α. «Ορθοδοξία και ισλαμικός κόσμος», στο: Μ. Μπέγγου, Στ. Πορτελάνου, π. Γ. Μεταλληνού, *Η Ορθόδοξη Εκκλησία σε Ανατολή και Δύση*, τόμος Β', Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, 2001, 101-152.
- Lamoreaux, J. «Early Eastern Christian Responses to Islam», *Medieval Christian Perceptions of Islam*, επιμ. John V. Tolan New York: Routledge, 2000, 3-21.
- Ostrogorsky, G. *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τομ. Α', εκδ. Στεφ. Δ. Βασιλόπουλος, Αθήνα 2002.
- Lindner R., «The Chronicle of Theophanes by Harry Turtledove», *International Society for Iranian Studies* 22. 2/3, (1989), σσ. 159-160.
- Πατραγάς, Κ. *Το νομικόν καθεστώς του «Ιερού» πολέμου κατά το Ισλάμ*, Αθήνα: Παπαζήση, 2015.
- Roggema, B. «A Christian Reading of the Qur'ān: The Legend of Sergius-Bahīrā and Its Use in Qur'ān and Sīra», *Syrian Christians under Islam, the First Thousand Years*, επιμ. David Thomas, Leiden: Brill, 2001, σσ. 57-74.
- Timani, H. «The Islamic Context of Global Jihadism: Why Ibn Taymiyya (d. 1328) Matters», *Root of All Evil? Religious Perspectives on Terrorism*, τ. 3, *Terrorism Studies*, επιμ. Lori B. Underwood, New York, NY: Peter Lang, 2013, σσ. 31-63.